

Wystawa jest efektem współpracy PAN Archiwum w Warszawie i Muzeum Harcerstwa w Warszawie, w których zbiorach znajduje się spuścizna pozostała po druhu Aleksandrze Kamińskim „Kamyku”.

Główny bohater ekspozycji został pokazany w powiązaniu z harcerskimi fundamentami, czyli przyrzeczeniem i prawem harcerskim, oraz z pionierami polskiego harcerstwa. Wydaje się, że postaci harcerza nie sposób przedstawiać w oderwaniu od ideologii i ruchu harcerskiego. Stąd tekst *Przyrzeczenia harcerskiego*, od którego rozpoczęła się harcerska droga Aleksandra Kamińskiego, umieszczono na planszy tytułowej otwierającej wystawę.

Z kolei następnym dziesięciu planszom odpowiadają punkty prawa harcerskiego, do których nawiązują wybrane materiały archiwalne w postaci dokumentów aktowych i fotografii. Ich zadaniem jest zaprezentowanie dziejów polskiego skautingu do 1945 roku — a w jego tle osoby druha „Kamyka”, który sam był jego częścią. Na planszach występują postacie symbole, takie jak Olga i Andrzej Małkowscy, Tadeusz Strumiłło czy Jerzy Braun, ale także mniej znani jako harcerze, a bardziej jako uczeni: historyk sztuki Juliusz Starzyński czy biochemik Tadeusz Waław Korzybski, który wyodrębnił pierwszy polski preparat penicyliny. Przedstawione dokumenty przywołują pamięć „obrońców naszych polskich granic” — bohaterskich Lwowskich Orłat i młodych żołnierzy Szarych Szeregów. Możemy zobaczyć, jak nasi harcerze stawali się częścią międzynarodowej wspólnoty harcerskiej, uczestnicząc w zlotach skautowych. Na wystawie znalazły się także materiały ukazujące lwowskie początki polskiego skautingu. Kwerenda archiwalna, ale także zupełnie nieoczekiwane i przypadkowe odkrycia pozwoliły wyłuskać prawdziwe harcerskie „perełki”. Unikatowa jest książka służbowa ZHP druha Juliusza Starzyńskiego, którą otrzymał jako harcerz 10. Lwowskiej Drużyny Harcerskiej w 1920 roku. Dużą wartość dokumentacyjną mają fotografie 1. Mławskiej Drużyny Harcerzy im. Księcia Józefa Poniatowskiego, która była najstarszą drużyną harcerzy w Chorągwi Mazowieckiej.

Materiały archiwalne prezentujące innych pionierów polskiego harcerstwa i jego historię pochodzą ze zbiorów PAN Archiwum w Warszawie. Są one częścią dwunastu spuścizn archiwalnych pozostałych po ludziach świata nauki i kultury. Spośród nich na pierwszym miejscu należy wymienić materiały Tadeusza Strumiłły, harcerskiego działacza, ale także doktora filozofii i pedagoga. Równie cenne, bo zawierające dokumentację ikonograficzną w postaci fotografii, dyplomów, znaczków cegiełek i afiszu, okazały się spuścizny Juliusza Starzyńskiego, Tadeusza Waław Korzybskiego, Hanny Braun-Domańskiej, Józefa Hełczyńskiego i Mieczysława Orłowicza. Zaprezentowane dzieje polskiego skautingu dopełniają fotografie ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego.

Oczywiście na planszach odwołujących się do prawa harcerskiego nie mogło zabraknąć materiałów Aleksandra Kamińskiego. Jego postać pojawia się na fotografiach użyczonych dzięki uprzejmości Niezależnego Wydawnictwa Harcerskiego. Widzimy na nich druha „Kamyka” jako harcerza 1. Humańskiej Drużyny Harcerskiej, 3. Pruszkowskiej Drużyny Harcerskiej czy jako komendanta Szkoły Instruktorów Zuchowych w Nierodzimiu na Śląsku Cieszyńskim. Wyłącznie Aleksandrowi Kamińskiemu zostały poświęcone cztery kolejne plansze wystawy. Spośród nich dwie mają charakter biograficzny, a dwie następne ukazują go jako wychowawcę, pedagoga

i historyka. Tutaj podstawą archiwalną jest spuścizna pozostała po Aleksandrze Kamińskim, której część biograficzna i dotycząca działalności harcerskiej znajduje się w Muzeum Harcerstwa w Warszawie, a część naukowa w PAN Archiwum w Warszawie. Wśród materiałów biograficznych szczególnie cenne są: świadectwo dojrzałości z 1922 roku, rękopis pracy magisterskiej dotyczącej Jądrzwingów z 1927 roku czy kenkarta z odciskiem linii papilarnych, Z zakresu materiałów działalności na uwagę zasługują: opracowana przez druha „Kamyka” ankieta adresowana do byłych żołnierzy batalionu „Zośka”, maszynopisy prac *Zośka* i *Parasol* i *Andrzej Małkowski*, fotografia z wykładu na Uniwersytecie Łódzkim.

Scenarzystki chciałyby zadedykować wystawę zmarłej tragicznie ponad dwa lata temu i pośmiertnie awansowanej do stopnia harcmistrzyni drużynie i archiwistce Annie Grzebieluch, która w 2010 roku zajmowała się pozyskiwaniem materiałów Aleksandra Kamińskiego dla PAN Archiwum oraz wstępnie je uporządkowała i opracowała.

2

Fot. 2

Fot. 1

Fot. 3

Katarzyna Słojkowska

W dniach 2-10 sierpnia br. odbędzie się
zbiórka, dziewięć-dniowa

Wycieczka w Tatry

Program wycieczki obejmuje zwiedzenie SZCZYTÓW: Giewontu, Czerwonych Wierchów, Świni, Zawratu, Krywania, Rysów, Kozich, Wierchów; STAWÓW: Morskiego Oka, Szczyrbskiego Jeziora, Popradzkiego Stawu, 5-ciu Stawów Polskich i 9-ciu Stawów Gąsienicowych; DOLIN: Kościeliskiej, Chochołowskiej, Strązyskiej, Białego, Za Bramką, Mieguszwieckiej.

5. sierpnia uczestnicy wycieczki wezmą udział w uroczystości 50-lecia Towarzystwa Tatrzańskiego w Zakopanem.

KOSZTA WYCIECZKI wyniosą 30-40 złp. (500-600 tysięcy Mkp.) zależnie od jakości noclegów i utrzymania.

KARTA UCZESTNICTWA dla członków 50.000 Mk. dla gości 70.000. **NIEPROWIDU WYCIECZKI** objęty Dr. Mieczysław i ZYGMUNT BRÓWICZE.

Zgłoszenia pisemne lub ustne przyjmuje się w S. K. S. Jaroslavia (Jarostaw-Sokół) najpóźniej do 25. lipca br. tamże Informacje codziennie od godz. 6-8 wieczorem.

Wycieczka otwarta dla wszystkich.

Wyjazd z Jaroslavia nastąpi 1. sierpnia o godz. 17.29.

Dr. Mieczysław i ZYGMUNT BRÓWICZE

1. Na słowie harcerza polegaj jak na Zawiszy

Ale to, co jest istotą skautostwa, duch rycerstwa, służba Ojczyźnie i dźwierżenie odpowiedzialnych placówek, musi pozostać na zawsze w duszach dzisiejszych skautów.

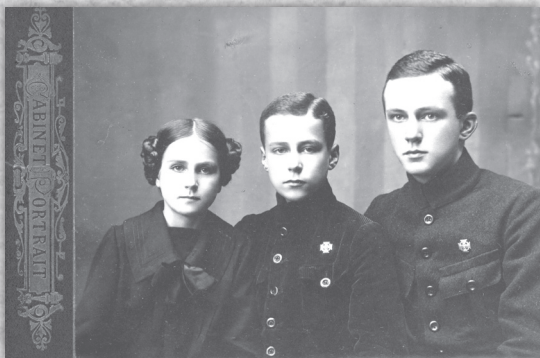
Skautostwo nie jest zabawą lat dziecinnych, podczas której należy przestrzegać moralnych przepisów, ale jest wielkim ruchem wiodącym do odrodzenia ludzkości.

Andrzej Małkowski

Książka służbowa ZHP druha Juliusza Starzyńskiego, którą otrzymał wraz z krzyżem i przydziałem do 10. Lwowskiej Drużyny Harcerskiej po złożeniu przyrzeczenia 26 września 1916 roku; Lwów uważany jest za kolebkę polskiego skautingu; jako symboliczną datę powstania harcerstwa uznaje się dzień 22 maja 1911 roku, w którym Andrzej Małkowski wydał rozkaz tworzący oficjalnie pierwsze lwowskie cztery drużyny skautowe; we Lwowie mieściła się siedziba Naczelnej Komendy Skautowej (od 12 grudnia 1911 roku Związkowe Naczelnictwo Skautowe) i redakcja dwutygodnika „Skaut”; w 2. numerze „Skauta” wydanym 1 listopada 1911 roku ukazała się treść *Przyrzeczenia skautowego* i *Prawa skautowego*; w 1912 roku 1. Lwowska Drużyna Harcerska wprowadziła zawołanie „Czuwaj!”; na początku harcerstwo w zaborze austriackim rozwijało się jawnie w ramach Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, 1920, Materiały Juliusza Starzyńskiego, APAN, III–220, j. 180

Znaczek dobrowolnych opłat na rzecz Harcerstwa Polskiego w Kijowie, które po abdykacji cara Mikołaja II w marcu 1917 roku rozpoczęło jawną działalność; na pierwszym planie Zawisza Czarny Sulimczyk, 1917, Materiały Józefa Hełczyńskiego, APAN, 25, j. 31

Bracia Stanisław i Tadeusz Korzybscy z Mławy z krzyżami harcerskimi na bluzach uczniowskich oraz ich siostra Jadwiga; ostateczny kształt odznaki został wypracowany po uproszczeniu pierwotnego projektu księdza Kazimierza Lutosławskiego, przygotowanego na konkurs ogłoszony przez Andrzeja Małkowskiego w 1. numerze „Skauta” w 1911 roku; Krzyż Harcerski wzorowany na Orderze Virtuti Militari został ustalony jako oficjalna odznaka polskiego skautingu podczas Zjazdu Zjednoczeniowego ZHP w listopadzie 1918 roku; otrzymywał go każdy składający przyrzeczenie, stając się pełnoprawnym członkiem harcerskiej organizacji, 1921, Materiały Tadeusza Wacława Korzybskiego, APAN, III–385, j. 61 (fot. obok)

Leszek Błaszczyk, Arkadiusz Żyznowski, Tadeusz Maj, Roman Racz, którzy w latach 1942–1943 w miejscach przymusowej pracy w Łodzi gromadzili wokół siebie 3- lub 4-osobowe grupy chłopców zatrudnionych w tych samych zakładach; dla tej blisko 20-osobowej grupy czterej druhowie stanowili trzon programowo-dyspozycyjny umiejscowiony w zastępie „Jeleni”, który

powstał w połowie 1940 roku we wschodniej części Łodzi na Grembachu pod kierunkiem Leszka Błaszczyka; w 1943 roku zastęp „Jeleni” wszedł w struktury organizacyjne konspiracyjnej 3. Łódzkiej Drużyny Harcerskiej im. Romualda Traugutta, wrzesień 1943, Materiały Waldemara Dońca, APAN, III-348, j. 2

Przyrzeczenia junackie i Prawa junackie; junactwo było odłamek Naczelnej Komendy Skautowej w Warszawie, który wyłonił się jesienią 1912 roku; skupiało przede wszystkim młodzież robotniczą i wiejską; jego zasięg obejmował Warszawę, Lubelskie i Łomżyńskie; po krótkim okresie rozłamu 1 listopada 1916 roku wraz z trzema pozostałymi organizacjami skautowymi Królestwa Polskiego utworzyło Związek Harcerstwa Polskiego, 1915, Materiały Józefa Hełczyńskiego, APAN, 25, j. 14

Tablica upamiętniająca harcerkę Annę Marię Hinel (1924–1943) na froncie budynku przy ulicy Floriańskiej 8 w Warszawie, w którym została aresztowana przez hitlerowców w nocy z 27 na 28 kwietnia 1942 roku; w czasie okupacji aktywnie działała w Szarych Szeregach, naklejając plakaty, rozrzucając ulotki, malując symbole i hasła patriotyczne na murach praskich domów; poddana brutalnemu śledztwu nie zdradziła nikogo ze swych współtowarzyszy z konspiracyjnej komórki „Iko”, podporządkowanej Oddziałowi Organizacyjnemu KGZWZAK; zamordowana została w Oświęcimiu 19 marca 1943 roku; na podstawie jej wojennego pamiętnika znalezionej przez ojca Wawrzyńca Hineła w skrytce podłogowej wiele lat po wojnie, którego obszerne fragmenty zostały opublikowane w 1980 roku, powstał film fabularny *Uczennica*, 2013, APAN, fot. Katarzyna Słojkowska

Janusz Władysław Włodarski, uczeń Gimnazjum i Liceum im. Mikołaja Kopernika w Łodzi, członek 3. Łódzkiej Drużyny Harcerskiej im. Romualda Traugutta; druh podharcistrz Janusz Włodarski zmarł zamęczony przez Niemców w 1942 roku w więzieniu w Radogoszczu; jest patronem Szczepu Harcerek i Harcerzy Szkoły Podstawowej nr 39 dla Dzieci Niewidzących w Łodzi przy ul. Dziewanny 24, czerwiec 1939, Materiały Waldemara Dońca, APAN, III-348, j. 2

Waldemar Doniec, który w końcu 1939 roku rozpoczął działalność w konspiracyjnym Związku Harcerstwa Polskiego i był uczestnikiem tej organizacji przez całą okupację, i jego kolega z tej samej klasy Gimnazjum i Liceum im. Mikołaja Kopernika w Łodzi Jan Har, od czerwca 1939 roku drużynowy 41. Łódzkiej Drużyny Harcerskiej im. Kazimierza Wielkiego, gdzie przybocznym w tym samym czasie był Waldemar Doniec; Jan Har został aresztowany w początkach okupacji i osadzony w obozie koncentracyjnym; zdjęcie wykonano na ulicy Przejazd (obecnie Tuwima), w pobliżu kościoła św. Krzyża w Łodzi, kwiecień 1938, Materiały Waldemara Dońca, APAN, III-348, j. 2

Legitymacja harcerska członka Naczelnej Komendy Harcerstwa Polskiego Karola Zaleskiego, wydana przez Naczelną Komendę Harcerstwa Polskiego Środkowej i Zachodniej Syberii, 21 sierpnia 1919, Materiały Karola Zaleskiego, APAN, P.III-55, b.p.

2. Harcerz służy wiernie Ojczyźnie i dla niej spełnia sumiennie swe obowiązki

Po zakończeniu 1. wojny światowej harcerze włączyli się w walkę o granice odrodzonej Ojczyzny. W listopadzie 1918 roku w obliczu braku we Lwowie polskich oddziałów

wojskowych szeregi młodych obywateli stanęły, aby wyzwolić miasto od wojsk ukraińskich. Uczniowie i studenci walczyli ramię w ramię z dorosłymi, przenosili meldunki i rozkazy, sprawdzali pozycje wroga. Najmłodszy z nich miał 9 lat. Legenda bohaterskich dzieci Lwowa znalazła wyraz w harcerskiej pieśni o Jurku Bitschanie. Aby wejść w szeregi obrońców, wymknął się on z domu pod nieobecność rodziców, pozostawiając im pożegnalny list. Poległ od kuli w pierwszym boju na cmentarzu Łyczakowskim w wieku 14 lat. W hołdzie dzielnym Orłętom wdzięczny naród wzniosł we Lwowie Cmentarz-Mauzoleum. Bezimienne Lwowskie Orłę spoczywa w Grobie Nieznanego Żołnierza w Warszawie.

Przydział służbowy ordynansa dla skauta Juliusza Starzyńskiego; przyszły historyk sztuki miał wówczas 12 lat; ordynansi wykonywali wszelkiego rodzaju posługi pomocnicze, takie jak sprawdzanie pozycji wroga, przenoszenie korespondencji i meldunków, dostarczanie broni, 26 listopada 1918, Materiały Juliusza Starzyńskiego, APAN, III-220, j. 180

Legitymacja upoważniająca skauta Juliusza Starzyńskiego jako członka Miejskiej Straży Obywatelskiej do noszenia karabinu; wiek Lwowskiego Orłęcia został w niej zawyżony (Juliusz Starzyński urodził się 28 lutego 1906 roku), 31 grudnia 1918, Materiały Juliusza Starzyńskiego, APAN, III-220, j. 180

Karta służby ucznia gimnazjum Juliusza Starzyńskiego w szeregach Miejskiej Straży Obywatelskiej; od 13 stycznia do 14 maja 1919 roku pełnił on funkcję patrolującego, 1919, Materiały Juliusza Starzyńskiego, APAN, III-220, j. 180

Znaczek dobrowolnych opłat na rzecz Harcerstwa Polskiego w Kijowie, przedstawiający harcerzy niosących sztandar z wypisanymi pierwszymi słowami pieśni *Wszystko, co nasze, Ojczyźnie oddamy*; w 1918 roku pieśń została uznana za oficjalny hymn harcerski, zajmując miejsce *Roty*; podstawą tekstu był wiersz Ignacego Kozińskiego *Wszystko, co nasze*, do którego Olga Małkowska z Drahonowskich dopisała słowa refrenu oraz dostosowała go do popularnej melodii *Na barykady, ludu roboczy*, 1917, Materiały Józefa Helczyńskiego, APAN, 25, j. 31

Dyplom nadania Juliuszowi Starzyńskiemu odznaki „Zasłużonemu” za dzielną i wytrwałą służbę w Miejskiej Straży Obywatelskiej w najcięższych chwilach oblężenia Lwowa 1918–1919, 19 marca 1919, Materiały Juliusza Starzyńskiego, APAN, III–220, j. 180

Dyplom nadania Juliuszowi Starzyńskiemu odznaki honorowej „Orleń” przez dowódcę Armii „Wschód” Tadeusza Rozwadowskiego, 19 marca 1919, Materiały Juliusza Starzyńskiego, APAN, III–220, j. 180

Harcerze w powstaniu warszawskim, 1944, Materiały Jadwigi Braun-Domańskiej, APAN, III–367, fot. Sylwester Braun, pseud. Kris (fot. na s. 5)

6

27 września 1939 roku w Warszawie grono członków Naczelnej Rady Harcerskiej podjęło decyzję o przejściu ZHP do konspiracji pod kryptonimem *Szare Szeregi*, które współpracowały z Delegaturą Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj oraz z Komendą Główną Armii Krajowej. Do sierpnia 1942 roku przewodniczącym *Szarych Szeregów* był ksiądz harcmistrz Jan Mauersberger, a po jego śmierci dr Tadeusz Kupczyński. *Szare Szeregi* nie były jedyną podczas okupacji organizacją harcerską. Dużą organizacją konspiracyjną o rodowodzie harcerskim były Hufce Polskie, które — mimo wielokrotnych rozmów — nie włączyły się w struktury *Szarych Szeregów*.

3. Harcerz jest pożyteczny i niesie pomoc bliźnim

Pamiętam np., jak szereg tygodni pod rząd uczyliśmy się rymarstwa, żeby przy tym wykonywać pasy i plecaki dla legionistów oraz pasy do karabinów. Był to piękny warsztat, w którym p. Olga Małkowska ze swymi skautkami szyla plecaki, a my z drużyny Andrzeja Małkowskiego robiliśmy robotę rymarską.

Fragment listu Felicjana Pintowskiego do Bolesława Leonharda, b.d., Materiały Aleksandra Kamińskiego, APAN, III–423, j. 37.

Druh L. Rudowski prowadzi drużynę do 21 IX 1922 r. i zdaje ją d-howi Tadeuszowi Korzybskiemu, który był na kursie instruktorskim w Kazuniu Polskim. W drużynie było wówczas 53 chłopców. Praca wskutek energicznego postępowania d-ha T. Korzybskiego idzie przez cały rok dobrze, a nawet bardzo dobrze. Dzięki d-howi Korzybskiemu zostały założone w drużynie rzemiosła: krawieckie, szewskie i wyplatanie krzesel. Oprócz

*tego harcerze dobrze sobie radzą w założonym już przedtem warsztacie introligator-
skim oraz w założonym w lutym 1923 r. zastępie stenografów.*

Fragment Kroniki 1. Mazowieckiej Drużyny Harcerzy ze zbiorów R. Juszkiewicza, [w:]
Z dziejów harcerstwa mławskiego 1913–1996, Mława 1996, s. 15–16.

Tadeusz Wacław Korzybski (1906–2002), biochemik, od 1956 roku profesor Instytutu Biochemii i Biofizyki PAN; wyodrębnił pierwszy polski preparat penicyliny; w okresie od 22 września 1922 do 12 września 1923 roku pełnił funkcję drużynowego 1. Mławskiej Drużyny Harcerzy im. Księcia Józefa Poniatowskiego, 1924, Materiały Tadeusza Wacława Korzybskiego, APAN, III–385, j. 61

1. Mławska Drużyna Harcerzy im. Księcia Józefa Poniatowskiego w okresie, kiedy funkcję drużynowego pełnił Tadeusz Wacław Korzybski, około 1923/1924, Materiały Tadeusza Wacława Korzybskiego, APAN, III–385, j. 63

Znaczki Funduszu Zapomogowego im. Jaśka Wocalewskiego powołanego przez drużynę VI Łódzkiego Okręgu ZHP w 1917 roku; był to szczególny wyraz hołdu dla tragicznie zmarłego w wypadku tramwajowym najmłodszego przedstawiciela łódzkiej rodziny harcerskiej, a zarazem drużynowego 1. Drużyny Harcerskiej im. Tadeusza Kościuszki; jego członkowie zbierali fundusze ze sprzedaży pocztówek i znaczków i w ten sposób udzielali pomocy najmniej zamożnym harcerzom i harcerkom, b.d., Materiały Józefa Helczyńskiego, APAN, 25, j. 31 (lot. powyżej)

1. Humańska Drużyna Harcerska im. Tadeusza Kościuszki pracuje przy sianokosach; Aleksander Kamiński trzyma młodszego chłopca na ramionach, 1919, NWH/AK

Wycieczka jednego z zastępów 1. Mławskiej Drużyny Harcerzy im. Księcia Józefa Poniatowskiego, około 1918, Materiały Tadeusza Wacława Korzybskiego, APAN, III–385, j. 63

Pieniądze na obozy i kolonie letnie harcerze zarabiali sami, jednocześnie służąc sobie i innym: „Intensywna, całoroczna praca została uwieńczona pierwszą dwutygodniową kolonią letnią drużyny w leśniczówce Bogdanka w powiecie ciechanowskim. Koszty kolonii pokryła drużyna funduszami zdobytymi bądź to całoroczną pracą, bądź przez urządzenie zabawy kwiatowej w maju 1923 roku.”

Fragment Kroniki 1. Mazowieckiej Drużyny Harcerzy ze zbiorów R. Juszkiewicza, [w:]
Z dziejów harcerstwa mławskiego 1913–1996, Mława 1996, s. 15–16.

Znaczek dobrowolnych opłat na rzecz Harcerstwa Polskiego w Kijowie; pomoc w polu była jednym ze sposobów zbierania funduszy na harcerskie obozy, 1917, Materiały Józefa Helczyńskiego, APAN, 25, j. 31

Obóz ZHP w Nowym Sączu; harcerki w strojach ludowych pomagają przy żniwach, lipiec 1933, NAC, 1-P-588-46

Jubileuszowy Zlot 25-lecia Harcerstwa w Spale; skauci pracują przy budowie przeprawy mostowej na rzece Pilicy, lipiec 1935, NAC, 1-M-478-145, fot. Jan Ryś

1. Drużyna Harcerska w Równem prezentuje zbudowane przez siebie kajaki, 1919–1939, NAC, 1-P-796

4. Harcerz w każdym widzi bliźniego, a za brata uważa każdego innego harcerza

Gdy raz skautem — skautem na zawsze.

Robert Baden-Powell

W lecie 1920 roku odbył się I Międzynarodowy Zlot Skautowy w Londynie, tzw. I Jamboree, na którym obwołano Roberta Baden-Powella Naczelnym Skautem Świata. ZHP otrzymał zaproszenie dla drużyny reprezentacyjnej w liczbie 50 chłopców. Miała być ona zorganizowana z przedstawicieli poszczególnych okręgów i gniazd harcerskich, wybranych drogą zawodów. Ostatecznie w defiladzie wziął udział tylko jeden harcerz, który niósł flagę polską. W depeszy z Polski do organizatorów Zlotu Skautowego napisano: „Polscy skauci nie mogą przybyć na Jamboree, ponieważ pomagają bronić Cywilizacji”. W tym czasie trwało skoncentrowane natarcie Armii Czerwonej na ziemię Rzeczypospolitej. Na Jamboree w Danii w 1924 roku polska reprezentacja liczyła 160 harcerzy i harcerek, a w 1929 roku w Wielkiej Brytanii, w Birkenhead — 500. W 1933 roku na Węgrzech Harcerstwo Polskie reprezentowało 1200 delegatów. Zdobyli oni pierwsze miejsce w obozownictwie i pokazach na arenie. „W obozownictwie i pokazach jesteście niezrównani” — powiedział do nich Naczelnny Skaut Świata generał Robert Baden-Powell.

List z Londynu Olgi Małkowskiej do Tadeusza Strumiły, w którym współtwórczyni polskiego skautingu opisuje kulisy deflady I Międzynarodowego Zlotu Skautowego, 3 sierpnia 1920, Materiały Tadeusza Strumiły, APAN, III-97, j. 107

Grupa polskich harcerzy w parku miejskim w Madrycie; jesienią 1929 roku ZHP otrzymał zaproszenie na zlot skautów hiszpańskich, „Ilustrowany Kurier Codzienny”, 30 września 1929, nr 39 (242), Materiały Witolda Ziembickiego, APAN, III-216, j. 3

Podziękowania z Birmingham od Johna Skinnera Wilsona dla Andrzeja Małkowskiego za otrzymaną kopię pracy *Skauting w Polsce*; w lipcu 1913 roku w Birmingham miał miejsce III Wszechbrytyjski Zlot Skautów; wśród gości była obecna reprezentacja polska pod przewodnictwem Andrzeja Małkowskiego, który otrzymał wówczas od Roberta Baden-Powella skautowy medal „Za Zasługi”; Robert Baden-Powell, podchodząc do reprezentacji cudzoziemskich, zwrócił się najpierw do Polaków, dziękując za pracę skautową w Polsce i życząc dalszej owocnej pracy; protesty państw zaborczych wzbudziła biało-czerwona flaga powiewająca nad polskim obozem i napis „Polska — Poland”, 19 lipca 1913, Materiały Tadeusza Strumiły, APAN, III-97, j. 116

Znaczek dobrowolnych opłat na rzecz Harcerstwa Polskiego w Kijowie z przedstawieniem Zamku Królewskiego w Warszawie, stanowiący wyobrażenie jedności skautów kijowskich z harcerstwem

warszawskim; 1 listopada 1918 roku powołano do życia Naczelną Radę Harcerską, proklamując połączenie harcerstwa ziem wszystkich zaborów; dopiero jednak 10 lipca 1919 roku zebrała się Rada Harcerska w pełnym składzie, wyposażona przez wszystkie organizacje harcerskie Rzeczypospolitej w atrybucje władzy wspólnej całego Harcerstwa Polskiego; wybrano wtedy Naczelnictwo ZHP jako naczelną władzę wykonawczą, 1917, Materiały Józefa Helczyńskiego, APAN, 25, j. 31

Kiermasz gwiazdkowy zorganizowany przez Warszawską Chorągiew Harcererek; harcerki prezentują wykonane przez siebie ozdoby choinkowe, grudzień 1925, NAC, 1-P-813

Warszawscy harcerze podczas służby na ulicy; harcerz poucza warszawiaków, jak należy poruszać się na ruchliwych ulicach, 1929, NAC, 1-P-815 (fot. poniżej)

9

Wpis Janusza Władysława Włodarskiego do pamiętnika Waldemara Dońca podczas trwania 40-dniowego obozu harcerskiego w Teofilowie koło Spały, będącego ze względu na przygotowania wojenne kursem technicznym; oboźnym był Janusz Włodarski, sekretarzem i skarbnikiem Waldemar Doniec, lipiec 1939, Materiały Waldemara Dońca, APAN, III-348, j. 2

5. Harcerz postępuje po rycersku

Ideologia polskiego skautingu nawiązywała do cnót rycerskich, stanowiących podstawę honorowego kodeksu rycerza. Etos rycerski znalazł wyraz w prawie harcerskim. Drużyny skautowe przybierały nazwy znanych z odwagi i lojalności posta-

ci historycznych i literackich, takich jak Zawisza Czarny czy Michał Wołodyjowski. W listopadzie 1918 roku Jerzy Braun, drużynowy 3. Tarnowskiej Drużyny Harcerzy im. Michała Wołodyjowskiego, napisał i skomponował „Płonie ognisko i szumią knieje” — pieśń, której fragment patriotyczny nawiązywał do „rycerstwa od kresowych stanic” i „obrońców ukraińskich granic”. Wkrótce był on odśpiewywany na początku każdego ogniska. Znały go wszystkie drużyny harcerskie Rzeczypospolitej. Słowa „pieśń potężna, pieśń jak dzwon” nawiązywały do popularnej „Roty”. „Ich [pieśni] walor literacki był oczywiście sprawą drugorzędną. Powstawały spontanicznie, z rytmem maszerujących nóg, z łopotem harcerskich chorągiewek zastępowych, z werbli defilujących drużyn, z młodzieńczego uniesienia wolnością, piastowaną jako ideał od lat dziecinnych i dziś nareszcie urzeczywistnioną w wyniku oszałamiających przemian historycznych.

Jerzy Braun, [w:] E. Sikorski, *O pieśniach i piosenkach harcerskich*, „Niedziela”, 22 stycznia 1984.

1. Tarnowska Żeńska Drużyna Skautowa; pierwsza od lewej stoi Jadwiga Braun; Jerzy Braun, późniejszy poeta, filozof, historyk, dramaturg, publicysta i działacz społeczny, urodził się w 1901 roku w rodzinie związanej z harcerstwem; ojciec Karol był prezesem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Dąbrowie Tarnowskiej; matka Henryka Maria z domu Miller prowadziła Hufiec Żeński w Tarnowie, a w latach 1926–1930 była komendantką Chorągwi Żeńskiej ZHP w Krakowie; bracia Kazimierz i Juliusz należeli wraz z Jerzym do 3. Tarnowskiej Drużyny Harcerzy im. Michała Wołodyjowskiego, działającej prężnie w II Gimnazjum im. Hetmana Jana Tarnowskiego w Tarnowie; siostra Jadwiga należała do 1. Tarnowskiej Żeńskiej Drużyny Skautowej, 1919, Materiały Jadwigi Braun-Domańskiej, APAN, III-367, j. 27

Jerzy Braun z matką Henryką Marią i siostrą Jadwigą; Jerzy Braun w swojej macierzystej drużynie kolejno pełnił funkcje zastępowego i drużynowego; następnie został komendantem Hufca Harcerzy w Tarnowie i otrzymał zaszczytny stopień harcmistrza; aż do wyjazdu na studia w Krakowie był redaktorem naczelnym miesięcznika „Czuwaj”, drugiego po lwowskim „Skaucie” harcerskiego pisma na terenie byłej Galicji; wniósł duży wkład w powstanie pierwszych pieśni i piosenek harcerskich; był współautorem międzynarodowego hymnu harcererek *Hej, przed nami bramy świata* oraz autorem *Szopki harcerskiej*, wystawianej w tarnowskim „Sokole”, 1916, Materiały Jadwigi Braun-Domańskiej, APAN, III-367, j. 34 (lot. 2 na s. 2)

Jadwiga Braun-Domańska ukończyła w 1932 roku Oddział Dramatyczny Państwowego Konserwatorium Muzycznego w Warszawie, następnie występowała na scenach teatralnych Wilna, Łodzi, Łucka, Lublina i Bydgoszczy; po wybuchu wojny była zaprzysiężoną kurierką Związku Walki Zbrojnej, potem inicjatorką powołania Teatru Dramatycznego Armii Polskiej na Wschodzie (później Teatr Dramatyczny 2. Korpusu), 1936, Materiały Jadwigi Braun-Domańskiej, APAN, III-367, j. 27

Tadeusz Zawadzki, pseud. „Zośka” (1921–1943), bohater książki Aleksandra Kamińskiego *Kamienie na szaniec*, instruktor harcerski, harcmistrz, podporucznik Armii Krajowej, komendant Grup Szturmowych na terenie Warszawy, uczestnik „Akcji pod Arsenalem”, 1939, NAC, 37-1730

Maciej Aleksy Dawidowski, pseud. „Alek” (1920–1943), bohater książki Aleksandra Kamińskiego *Kamienie na szaniec*, instruktor harcerski, podharcmistrz, sierżant, podchorąży Armii Krajowej; brał udział w akcjach „Kopernik”, „Kiliński” i w „Akcji pod Arsenalem”, podczas której został

ciężko ranny i mimo operacji zmarł; został pośmiertnie odznaczony Srebrnym Krzyżem Orderu Virtuti Militari, 1939–1943, NAC, 37-1726

Jan Bytnar, pseud. „Rudy” (1921–1943), bohater książki Aleksandra Kamińskiego *Kamienie na szaniec*, podporucznik Armii Krajowej, bojownik Szarych Szeregów, harcmistrz; zmarł w wyniku odniesionych ran po bestialskich torturach podczas przesłuchiwań na Pawiaku i w warszawskiej siedzibie Gestapo w alei Szucha; odbity przez harcerskich przyjaciół podczas „Akcji pod Arsenalem”, został odznaczony pośmiertnie Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski, 1939–1943, NAC, 37-1725 (fot. obok)

Jadwiga Braun-Domańska, *Wczoraj i dziś Harcerstwa Polskiego*, słuchowisko w czterech częściach: *Wiosna* (1910–1921), *Lato* (okres międzywojenny), *Jesień* (lata wojenne), *Zima* (okres powojenny), przygotowane na podstawie relacji ustnych oraz tekstów pism harcerskich „Na Tropie” i „Ognisko”, po 1975, Materiały Jadwigi Braun-Domańskiej, APAN, III-367, j. 17

Najserdeczniejsze wyrazy współczucia po śmierci Jerzego Brauna przesłane jego żonie Hannie przez kardynała Karola Wojtyłę; od 1940 roku Jerzy Braun stał na czele katolickiej organizacji konspiracyjnej „Unia”, z którą związany był późniejszy papież Jan Paweł II; lata 1965–1975 Jerzy Braun spędził w Rzymie; pełnił funkcję nieoficjalnego eksperta do spraw ekumenizmu; wygłaszał prelekcje w Radiu Watykańskim; uczestniczył w kongresach filozoficznych i teologicznych; na pogrzebie w Rzymie w 1975 roku przyjaciele odśpiewali pieśń *Płonie ognisko i szumią knieje*, 21 października 1975, Materiały Jadwigi Braun-Domańskiej, APAN, III-367, j. 34

11

6. Harcerz miłuje przyrodę i stara się ją poznać

Turnie patrzyły na nas, jak matka patrzy na dziecko, z uśmiechem pobłażania, jakby chciały rzec: „rozumiem was, rozumiem”. Noc gwiazdami rozświetliła niebiosa nad nami, smreki szumiły, strumień z hałasem toczył się po kamieniach, przyroda wypowiadała to wszystko, cośmy w duszach czuli, i wypowiadała językiem tak bogatym, tak wspaniałym.

Olga Małkowska

Uroczysta zbiórka ze sztandarem 1. Mławskiej Drużyny Harcerzy im. Księcia Józefa Poniatowskiego; założona w 1913 roku skupiała młodzież z Gimnazjum im. Stanisława Wyspiańskiego w Mławie; była najstarszą drużyną harcerzy w Chorągwi Mazowieckiej; w czasie rozbrajania Niemców w 1918 roku zginął jej drużynowy Henryk Sokalski; u schyłku lat 20. drużyna kilkakrotnie zajmowała w Chorągwi Mazowieckiej pierwsze miejsce za wyniki całorocznej

pracy; jej wychowankiem był m.in. Tadeusz Waław Korzybski, późniejszy profesor Akademii Medycznej w Warszawie, bezpośrednio po wojnie doradca naukowy wytwórni penicyliny w Tarchominie, około 1919, Materiały Tadeusza Waław Korzybskiego, APAN, III-385, j. 63

Harcerze 1. Mławskiej Drużyny Harcerzy im. Księcia Józefa Poniatowskiego na kolonii letniej, zbierający „dary morza” na plaży w Wielkiej Wsi (Puck); wśród celów obozów i wycieczek drużynowi w korespondencji do władz harcerskich wymieniali poznanie kraju rodzinnego, jego przyrody i ludu, m.in. przez zbieranie okazów przyrodniczych czy wykonywanie fotografii, około 1921, Materiały Tadeusza Waław Korzybskiego, APAN, III-385, j. 63

Harcerze 1. Mławskiej Drużyny Harcerzy im. Księcia Józefa Poniatowskiego z charakterystycznymi łaskami w prawej dłoni, około 1918, Materiały Tadeusza Waław Korzybskiego, APAN, III-385, j. 63 (fot. 1 na s. 2)

Namioty uczestników kursów instruktorskich w Kazuniu Polskim pod Modlinem; po zjednoczeniu organizacji harcerskich ziem wszystkich zaborów, wobec wielkiego braku instruktorów harcerskich, kursy instruktorskie nabrały szczególnego znaczenia; ich zadaniem było m.in. wskazanie zasad przewodnich wychowawczych i organizacyjnych pracy harcerskiej, ukazanie istoty ducha harcerskiego przez stworzenie żywego przykładu pożycia harcerskiego, pogłębianie i uzupełnianie wiadomości i umiejętności technicznych; w sierpniu 1922 roku w kursie instruktorskim w Kazuniu wziął udział Tadeusz Waław Korzybski, 1922, Materiały Tadeusza Waław Korzybskiego, APAN, III-385, j. 63

Obozy zastępów Janka Zamoyskiego i Janka Rudowskiego 1. Mławskiej Drużyny Harcerzy im. Księcia Józefa Poniatowskiego; ważnym zadaniem skautowych wypraw było przyzwyczajanie do znoszenia trudów życia obozowego, 1922, 1923, Materiały Tadeusza Waław Korzybskiego, APAN, III-385, j. 63

Olga i Andrzej Małkowsy, gorący miłośnicy polskich gór, w dniu swojego ślubu w Zakopanem; na mundurze Oleńki widoczne są ukołowane czerwone korale, czerwiec 1913, Materiały Jana Jachowskiego, APAN, P.III-69, j. 35

1. Humańska Drużyna Harcerska im. Tadeusza Kościuszki; Aleksander Kamiński siedzi drugi od prawej, 1919, NWH/AK

*Kawał chleba do plecaka,
Na przekąskę pół ziemniaka,
Łaska w dłoni, a na skroni
Kapelusik druh.*

Początkowy fragment pieśni *Płonie ognisko i szumią knieje* wskazujący łaskę harcerską jako część ekwipunku skautowego.

Wileńska Drużyna Harcerzy im. Zawiszy Czarnego na wycieczce w Beskidach Zachodnich, 1919-1939, NAC, 1-P-830-1

Kartka z pozdrowieniami z gór dla Jana Jachowskiego od Olgi Małkowskiej, 13 stycznia 1912, Materiały Jana Jachowskiego, APAN, P.III-69, j. 162

7. Harcerz jest karny i posłuszny rodzicom oraz wszystkim swoim przełożonym

Chłopcy robią wszystko to, co robi drużynowy. Drużynowy odbija się w swoich chłopcach jak w lustrze. Skauci nauczą się poświęcenia i patriotyzmu tylko od takiegoż poświęcenia i patriotyzmu drużynowego.

Robert Baden-Powell

Karność w pojęciu prawdziwie harcerskim to wykonywanie rozkazów zgodnie z własnym sumieniem.

Andrzej Małkowski

Wśród harcerzy 1. Mławskiej Drużyny Harcerzy im. Księcia Józefa Poniatowskiego zasiadają: lekarz Alojzy Korzybski (drugi od lewej) i ksiądz Bruno Palmowski; na odwrocie znajduje się dedykacja: *Na pamiątkę p. dr. Korzybskiemu za szczególną opiekę i pomoc Harcerstwu — 1. zast. I-ego plut. 1-ej Mławskiej Drużyny im. ks. J. Poniatowskiego — zastępowy Skibiński, Mława, 24 czerwca 1921; w powstaniu i rozwoju harcerstwa ogromną rolę odegrali wychowawcy i opiekunowie; należeli do nich m.in. nauczyciele i księża, 1921, Materiały Tadeusza Wacława Korzybskiego, APAN, III-385, j. 63 (fot. 4 na okł.)*

Alojzy Korzybski, lekarz mławski i działacz społeczno-polityczny, opiekun 1. Mławskiej Drużyny Harcerzy im. Księcia Józefa Poniatowskiego, ojciec harcerzy Tadeusza i Stanisława, 1924, Materiały Tadeusza Wacława Korzybskiego, APAN, III-385, j. 61

Alojzy Korzybski w kręgu mławskich harcerzy na kolonii letniej, b.d., Materiały Tadeusza Wacława Korzybskiego, APAN, III-385, j. 63

List z Czorsztyna Olgi Małkowskiej do Tadeusza i Stefanii Strumiłłów, w którym Oleńka cieszy się z poświęcenia Szkoły Pracy Harcerskiej w Sromowcach Wyżnych w Pieninach, zwanej Cisowym Dworkiem; do budowy ośrodka przystąpiła w 1924 roku, mając wsparcie drużyn żeńskich z całej Polski oraz skautek z zagranicy; w Cisowym Dworku mieszkali i uczyli się dzieci przebywające w górach ze względów zdrowotnych; była to szkoła powszechna, w której stosowano harcerskie metody w nauczaniu, kładąc nacisk na wychowanie przez pracę, m.in. na rzecz społeczności lokalnej, 14 września 1925, Materiały Tadeusza Strumiłły, APAN, III-97, j. 107

List ze Lwowa Olgi Małkowskiej do Tadeusza Strumiłły dotyczący m.in. syna Andrzeja i Olgi — Andrzeja nazywanego Lutykiem, o którym Olga napisała: *Kiedyśmy mówili o bogactwie i pięknie Anglii i o biedzie w Polsce, powiedział mi te niezapomniane słowa: „Mamo, gdyby Polska była najbiedniejsza, najgłupsza, najbrzydsza ze wszystkich narodów na świecie, to jeszcze bym ją kochał, tak bym kochał wszystkich ludzi koło mnie, żeby się stali lepszymi i zaczęliby się lepiej uczyć i lepiej pracować, i więcej by pieniędzy zarabiali, i Polska by się wzbogacała”, 9 stycznia 1925, Materiały Tadeusza Strumiłły, APAN, III-97, j. 107*

Olga Małkowska z synem Lutykiem, Barbara Wachowicz, *Druhno Oleńko! Druhu Andrzeju! Gawęda o twórcach Harcerstwa Polskiego Oldze i Andrzeju Małkowskich*, Warszawa 2010

Wizyta Roberta Baden-Powella (drugi od prawej) i jego małżonki baronowej Olave (pierwsza od prawej) w Polsce, sierpień 1933, NAC, 1-P-650-2

Prezydent Ignacy Mościcki podczas uroczystości otwarcia Jubileuszowego Złotu 25-lecia Harcerstwa w Spale; obok stoi wiceprzewodnicząca ZHP Helena Sliwowska, lipiec 1935, NAC, 1-M-478-12

3. Pruszkowska Drużyna Harcerska im. Tomasza Zana; Aleksander Kamiński siedzi pierwszy od lewej, 1927, NWH/AK (fot. obok)

Grupa harcerzy przed ołtarzem, 1 sierpnia 1944, NAC, 37-1612

8. Harcerz jest zawsze pogodny

14

*Gdy ich burza w polu złapie,
Krzyczą sobie „a tom wpadł”,
Gdy im deszczyk na nos kapie,
Každy wesół, gwizdże rad.*

Mniej znany fragment pieśni *Płonie ognisko i szumią knieje* autorstwa Jerzego Brauna.

Zastęp Janka Rudowskiego 1. Mławskiej Drużyny Harcerzy im. Księcia Józefa Poniatowskiego na obozie letnim, 1922, Materiały Tadeusza Waclawa Korzybskiego, APAN, III-385, j. 63

Grupa skautów i skautek mławskich; po lewej stronie na wysokości serca harcerze i harcerski mają wpięte krzyże harcerskie, około 1923, Materiały Tadeusza Waclawa Korzybskiego, APAN, III-385, j. 63

Skaut Stanisław Korzybski, brat Tadeusza, harcerz 1. Mławskiej Drużyny Harcerzy im. Księcia Józefa Poniatowskiego; zdjęcie zostało wykonane w 1925 roku, tuż przed jego wyjazdem do Francji w 1926 roku; Stanisław Korzybski uzyskał na Sorbonie stopień naukowy doktora; interesowały go zagadnienia demografii, socjologii, urbanistyki i filozofii; najbardziej znane jego prace dotyczą geografii społecznej Paryża i Londynu w XIX i XX wieku, 1925, Materiały Tadeusza Waclawa Korzybskiego, APAN, III-385, j. 61

Obóz amerykański i angielski w czasie II Jamboree w Danii, w Ermelunden niedaleko Kopenhagi; drużyna amerykańska zajęła pierwsze miejsce, a angielska drugie w ogólnej punktacji zawodów rozgrywanych w piętnastu grupach tematycznych, takich jak: obozownictwo, tańce, zabawy przy ognisku; 160-osobowa reprezentacja polska uplasowała się na piątym miejscu na trzynastu współzawodniczących ekip; w strugach deszczu obozowało blisko 5000 skautów;

Robert Baden-Powell został obwołany „Baden Mester” (duń. „mistrz pływania”), 1924, Materiały Tadeusza Strumiły, APAN, III-97, j. 93

List z Londynu Andrzeja Małkowskiego do Tadeusza Strumiły, 12 czerwca 1914, Materiały Tadeusza Strumiły, APAN, III-97, j. 93

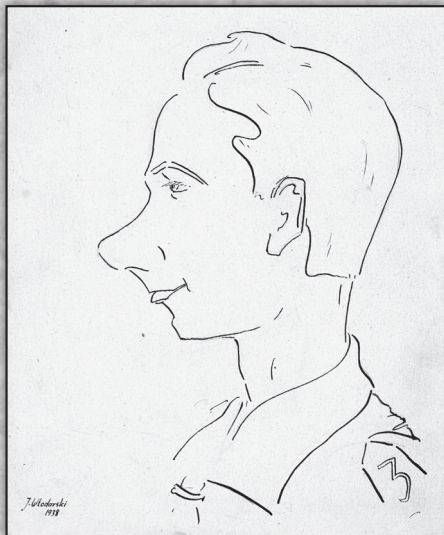
Okladka 10. numeru „Headquarters Gazette”; w lewym górnym rogu znajduje się okrągła pieczęć Naczelnictwa ZHP; było to czasopismo angielskich skautów adresowane głównie do instruktorów harcerskich; publikował w nim twórca i założyciel skautingu Robert Baden-Powell, październik 1919, Materiały Tadeusza Strumiły, APAN, III-97, zał. 2

Janusz Władysław Włodarski, autoportret w karykaturze, piórkem; Janusz Włodarski zamierzał podjąć studia w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, ale plany pokrzyżowała mu wojna; w grudniu 1970 roku w lokalu Łódzkiej Komendy Chorągwi ZHP zorganizowano wystawę jego ponad 140 obrazów, szkiców i rysunków; do książki pamiątkowej wpisał się druh Aleksander Kamiński, 1938, Materiały Waldemara Dońca, APAN, III-348, j. 2 (fot. obok)

Smok zbudowany przez harcerzy na placu Ratuszowym w Wilnie z okazji Zielonych Świątek, 1919-1939, NAC, 1-P-832

5. Harcerska Drużyna Warszawska (Złota Piątka Warszawska) na obozie w Laskowej pod Limanową; instrumenty kapeli to patelnia, pokrywa od kotła, tuba głośnikowa, 1933, NAC, 1-P-754

Pochód zuchów przebranych za muchomory podczas Święta Zuchów w Katowicach, 25 maja 1937, NAC, 1-P-726-8, fot. Czesław Datka

15

9. Harcerz jest oszczędny i ofiarny

Wszyscy musimy zakasać rękawy i stanąć do pracy ramię przy ramieniu. [...] Bo być Polakiem to znaczy żyć szlachetnie.

Olga Małkowska

Cegiełki dobrowolnych opłat na rzecz Harcerstwa Polskiego w Kijowie; symbolem łączącym obydwie znaczki jest trąbka sygnałowa, wzywająca do ofiarnych czynów dla Ojczyzny: *Po ziemi naszej roześlem harcerzy, pobudka zabrzmi: „Zbudź się! Prawdzie służ!”*, 1917, Materiały Józefa Helczyńskiego, APAN, 25, j. 31

Nalepka na szybę — cegiełka
dobrowolnych opłat na rzecz ZHP;
w lewym górnym rogu pieczętka
Komisji Dostaw Harcerskich, b.d.,
Materiały Józefa Helczyńskiego,
APAN, 25, j. 31 (lot. obok)

Skautki i przedstawicielki Ligi
Kobiet wręczają sztandar dla
4. Pułku Piechoty Legionów
Polskich, który został uformowany
wiosną 1915 roku w Piotrkowie
Trybunalskim; w czasie 1. woj-
ny światowej harcerze obecni
byli na wielu frontach, biorąc
zorganizowany udział w walkach
i w służbie pomocniczej, b.d.,
Materiały Władysława Jaworskiego,
APAN, III-84, j. 28

Legitymacja Juliusza Starzyńskiego, harcerza 10. Lwowskiej Drużyny Harcerskiej, członka
Oddziału Ochotniczych Legionów Obywatelskich przy Lwowskiej Harcerskiej Komendzie
Miejscowej ZHP, pełniącego służbę kurierską w czasie ofensywy bolszewickiej na Polskę;
w czasie służby wolno mu było używać broni palnej i bagnetu, 5 września 1920, Materiały
Juliusza Starzyńskiego, APAN, III- 220, j. 180

16

Świadectwo druha Adama Wolffa, w którym Wydział Wojskowy Inspektoratu Naczelnego
Harcerstwa Polskiego zaświadcza, że pełni on funkcję 1. sekcyjnego 3. plutonu I Kompanii
Harcerskiej Wojska Polskiego; Adam Wolff, przysły historyk, archiwista i wydawca źródeł, był
członkiem nielegalnego skautingu w czasie nauki w warszawskim Gimnazjum Towarzystwa Ziemi
Mazowieckiej; należał do Drużyny im. Księcia Józefa Poniatowskiego, a następnie im. Ignacego
Prądzyńskiego; w okresie międzywojennym pełnił funkcję komendanta obozów żeglarskich dla
harcerzy w Trokach, 4 listopada 1918, Materiały Adama Wolffa, APAN, III-226, j. 96

Skauci w trakcie pochodu narodowego w Warszawie, 3 maja 1916, Materiały Józefa
Helczyńskiego, APAN, 25, j. 43

Aleksander Kamiński jako drużynowy 3. Pruszkowskiej Drużyny Harcerskiej im. Tomasza Zana,
1921, NWH/AK

Aleksander Kamiński (siedzi siódmy od lewej) jako komendant Szkoły Instruktorów Zuchowych
w Nierodzimiu na Śląsku Cieszyńskim; obok niego siedzi żona Janina, 1934, NWH/AK

Harcerze Edmund Rzepkowski i Janusz Włodarski na dziedzińcu Gimnazjum i Liceum im.
Mikołaja Kopernika w Łodzi, wiosna 1939, Materiały Waldemara Dońca, APAN, III-348, j. 2

Jerzy Małowiejski, Janusz Włodarski, Jan Pazią, Jerzy Nowak (poniżej), starsi harcerze
3. Łódzkiej Drużyny Harcerskiej im. Romualda Traugutta, w konspiracyjnym mieszkaniu Jana
Pazi na rogu ulic Stefana Żeromskiego i Mikołaja Kopernika w Łodzi, marzec 1940, Materiały
Waldemara Dońca, APAN, III-348, j. 2

10. Harcerz jest czysty w myśli, w mowie i uczynkach; nie pali tytoniu i nie pije napojów alkoholowych

Początki polskiego skautingu wiążą się z trzema organizacjami: „Zarzewie”, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” i „Eleusis”. Kolejno reprezentowały one militarystyczne, gimnastyczne i ideowe wpływy w tworzącym się ruchu harcerskim. Ideologia stowarzyszenia abstynenckiego „Eleusis” znalazła wyraz w prawie harcerskim. Członkowie stowarzyszenia, tzw. elsowie, postulowali obowiązującą bezwzględnie wszystkich skautów abstynencję odnoszącą się do alkoholu, tytoniu, gier hazardowych i rozpusty. „Nie chodzi tu przy tym tylko o wykonywanie ślepe abstynencji z racji przepisów regulaminowych nakazujących ją, ale starać się należy o to, by ugruntowana była na przesłankach ideowych, rozumowych, uczuciowych” — postulował Tadeusz Strumiłło, członek „Eleusis”. Do elsów należeli także Andrzej Małkowski i Olga Małkowska z Drahonowskich, uważani za twórców polskiego skautingu. Harcerze zawsze hołdowali zasadzie „W zdrowym ciele zdrowy duch”, głoszonej przez członków Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Starli się uprawiać różne sporty i zdrowo odżywiać.

Przestrzeganie abstynencji od alkoholu i tytoniu uważam za jeden z koniecznych warunków rozwoju skautostwa w Polsce. [...] Alkohol i tytoń zapisały się strasznymi zgłoskami na grobie naszej Ojczyzny.

Andrzej Małkowski

17

Stowarzyszenie abstynenckie „Eleusis” obejmowało głównie studentów lwowskich i krakowskich uczelni; w jego ramach działały tzw. Związki Nadziei, które skupiały młodzież gimnazjalną, b.d., Materiały Tadeusza Strumiłły, APAN, III-97, j. 43

Referat Tadeusza Strumiłły *Skauting a Związki Nadziei*; autor w punktach przedstawił argumenty przemawiające za rozwijaniem idei skautingu; podkreślał: *Dziś skauting pod patronatem „Sokoła” ma zupełną swobodę organizowania młodzieży w obliczu władz. Związek Nadziei nigdy tego nie zyska*; w innym miejscu postulował, by skauting przejął całą pracę wychowawczą, a Związki Nadziei znalazły się w jego ramach, b.d., Materiały Tadeusza Strumiłły, APAN, III-97, j. 43

List do Roberta Baden-Powella na firmowym papierze Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół-Macierz”; twórcy polskiego skautingu donoszą w nim o powstaniu ruchu skautowego pod patronatem „Sokoła” „w części Polski, którą zabrała Austria”; w liście została zawarta prośba o pozwolenie na tłumaczenie książek B-P (tak nazywany był twórca skautingu) oraz zaproszenie do odwiedzenia polskich skautów; podpisał go m.in. Andrzej Małkowski, początek 1912, Materiały Tadeusza Strumiłły, APAN, III-97, j. 114

Zjazd Związku Harcerstwa Polskiego; od lewej: naczelnik ZHP Stanisław Sedlaczek, przewodniczący Zjazdu Tadeusz Strumiłło, przewodniczący ZHP Władysław Sołtan, 1918-1939, NAC, 1-P-549

Afisz z programem wycieczki w Tatrę zorganizowanej przez Sokoli Klub Sportowy „Jaroslavia”; pod patronatem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” rozwinęło się wiele polskich klubów sportowych, w tym dużo piłkarskich; pierwszy w dziejach ziem polskich prawdziwy mecz piłkarski odbył się 14 lipca 1894 roku we Lwowie podczas II Zlotu „Sokoła”; po 1910 roku Towarzystwo objęło opieką tworzące się organizacje skautowe, 1 sierpnia 1923, Materiały Mieczysława Orłowicza, APAN, III-92, j. 271 (fot. 3 na s. 2)

Ogólnopolskie Zawody Narciarskie ZHP w Zwardoniu; zawodnicy na skoczni czekają na swoją kolejkę, luty 1938, NAC, 1-P-604-14

Zosia Kaliszczuk, 53. Warszawska Drużyna Harcerzek „Tatry”, 1947, AZP (fot. obok)

Obóz ZHP w Janowej Dolinie na Wołyniu; harcerki z Częstochowy przygotowują zdrowy posiłek w kuchni polowej, 1938, NAC, 1-P-584-2

Aleksander Kamiński wśród harcererek; od maja 1937 roku aż do wybuchu wojny był kierownikiem Ośrodka Harcerskiego w Górkach Wielkich koło Skoczowa, 1938, NWH/AK

■ Aleksander Kamiński. ■ Dzieciństwo i młodość

Aleksander Kamiński urodził się 28 stycznia 1903 roku w Warszawie. Ojciec jego Jan był aptekarzem, matka Petronela z domu Kaźmierczak chłopką. W 1905 roku rodzina przeniosła się do Kijowa, od 1916 roku Aleksander Kamiński przebywał w Humaniu. Od stycznia 1919 roku aktywnie działał w miejscowym harcerstwie, obejmując w tej organizacji liczne, coraz to ważniejsze stanowiska aż do roli kierownika pracy harcerskiej w mieście. W lutym 1921 roku udało mu się przedostać do kraju. Zamieszkał w Pruszkowie, najpierw jako wychowanek, a potem jako wychowawca, w bursie będącej placówką Rady Głównej Opiekuńczej dla sierot wojennych. Stworzył 3. Pruszkowską Drużynę Harcerską im. Tomasza Zana. W 1922 roku zdał egzamin maturalny w 8-klasowym Gimnazjum Męskim Kazimierza Kulwiecia w Warszawie. Rozpoczął studia historyczne na UW, które ukończył w 1928 roku, przedstawiając rozprawę magisterską na temat Jadźwingów. Kamiński aktywnie działał w harcerstwie. W latach 20. był instruktorem w Komendzie Warszawskiej Chorągwi Harcerzy ZHP, a w latach 1928–1929 komendantem Chorągwi Mazowieckiej. Od 1928 roku współpracował z licznymi czasopismami dla młodzieży. W 1930 roku ożenił się z Janiną

Sokołowską. W latach 30. podjął prace nad stworzeniem ruchu zuchowego. W roku 1934 objął stanowisko komendanta Szkoły Instruktorów Zuchowych w Nierodzimiu na Śląsku Cieszyńskim. Jednocześnie kierował ruchem zuchowym w całym kraju.

Aleksander Kamiński jako uczeń 4-klasowej elementarnej szkoły rosyjskiej w Kijowie; lata spędzone na Ukrainie były naznaczone bolesnymi stratami — najpierw śmiercią ojca, następnie długoletnią rozłąką z matką i zabójstwem wuja opiekuna; od 1920 roku był pod opieką sąsiadów, potem trafił do ochronki dla polskich sierot, wreszcie do swojego zwierzchnika harcerskiego, około 1910, NWH/AK (fot. obok)

Legitymacja szkolna potwierdzająca, że Aleksander Kamiński był uczniem polskiej średniej szkoły w Humaniu; na odwrocie legitymacji znajduje się bilet uprawniający do przejazdów środkami komunikacji miejskiej, 1919/1920, MHW

Świadectwo dojrzałości Aleksandra Kamińskiego potwierdzające jego przygotowanie do studiów wyższych; wśród podpisów członków Komisji Egzaminacyjnej jest autograf księdza Kazimierza Lutosławskiego, autora projektu Krzyża Harcerskiego, 1 czerwca 1922, MHW

1. Humańska Drużyna Harcerska im. Tadeusza Kościuszki; w środku siedzi drużynowy Oskar Zawrocki, po jego prawej stronie zastępowy Aleksander Kamiński, 1919, MHW

Pierwsza strona pracy magisterskiej Aleksandra Kamińskiego *Jadźwingowie, ich narodowość, siedziby i kultura*, złożonej w listopadzie 1927 roku, MHW

Mamą uwielbiała ojca, zgadzała się z nim pod każdym względem. Kiedy po wybuchu wojny wyruszyła z Górek Wielkich do Skierniewic, wraz z rzeczami najbardziej niezbędnymi zapakowała do plecaka pracę magisterską ojca. Czy przeczuła, że te drobno zapisane kartki nadadzą kiedyś sens życiu jej ukochanego męża, zdegradowanego, wyrzuczonego z pracy i w dodatku — chorego?

Fragment wywiadu Ewy Dobrowolskiej z Ewą Rzetelską-Feleszko.

Dyplom ukończenia przez Aleksandra Kamińskiego studiów magisterskich na Wydziale Humanistycznym UW, 1928, MHW

Zgoda Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego na wykonywanie przez Aleksandra Kamińskiego zawodu nauczyciela historii, 22 czerwca 1928, MHW

Legitymacja zucha Stanisława Herynga z Gromady Zuchów przy 46. Mazowieckiej Drużynie Harcerskiej w Falenicy z rysunkiem Władysława Czarneckiego, 1936, MHW

Aleksander Kamiński jako komendant ośrodka harcerskiego w Górkach Wielkich pod Skoczowem, 1937–1939, MHW

Jak zorganizować gromadę zuchów, materiały Głównej Kwatery Harcerzy ZHP Wydziału Zuchów, 1934, MHW

Książka wodza zuchów, 2. tom trylogii zuchowej: Antek Cwaniak (1932), Książka wodza zuchów (1933), Krąg Rady (1935), Palestyna 1943, MHW

Aleksander Kamiński.

■ Wiek męski

Ojciec nie lubił wspomnień. Nigdy nie opowiadał o swoich przeżyciach, szczególnie tych ważnych i trudnych. Był w ogóle raczej mało mówny, zamknięty w sobie. Ożywiał się w towarzystwie, na forum publicznym. Ja myślę, że on nie bardzo umiał funkcjonować w rodzinie, natomiast w grupie czuł się doskonale. Wynikało to oczywiście z przeżyć dzieciństwa oraz wczesnej młodości, kiedy to brak więzów rodzinnych rekompensował sobie związkami przyjaźni i koleżeństwa. Dopiero moje dziewczynki wciągnęły dziadka silnie w orbitę spraw domowych, poruszyły czułe struny jego duszy.

Fragment wywiadu Ewy Dobrowolskiej z Ewą Rzetelską-Feleszko.

Aleksander Kamiński z żoną Janiną Kamińską z Sokołowskich, archeologiem, pedagogiem i instruktorem ZHP, i córką Ewą Rzetelską-Feleszko, profesorem językoznawstwa, około 1949, NWH/AK

20

„Biuletyn Informacyjny”, 19 marca 1942, nr 11/115; oprócz funkcji informacyjnej spełniał dwa inne zadania: dawał wskazówki postępowania zgodnego z polskim interesem i torował drogi dla prac organizacyjnych Polskiego Państwa Podziemnego; we wrześniu 1939 roku Aleksander Kamiński wszedł w skład Komendy Harcerskiego Pogotowia Wojennego, w październiku wstąpił do organizacji Służba Zwycięstwu Polski przekształconej później w Armię Krajową, gdzie pełnił funkcję redaktora naczelnego „Biuletynu Informacyjnego”; działał w Biurze Informacji i Propagandy; był komendantem organizacji „Wawer”, 1942, MHW

Okładka wydania konspiracyjnego książki *Kamienie na szaniec*, którą profesor Janusz Tazbir zaliczył do dwunastu najważniejszych „kamieni milowych polskiej świadomości”; książka wydana pod pierwotnym tytułem *Opowiadania o Wojtku i Czarnym* powstała na podstawie notatek Tadeusza Zawadzkiego „Zośki” zapisanych po śmierci Janka Bytnara „Rudego”; pierwsze dwa konspiracyjne wydania ukazały się jeszcze przed wybuchem powstania warszawskiego; po wojnie książka była wydawana wielokrotnie; dziś znalazła miejsce wśród lektur szkolnych, 1943, MHW (fot. 5 na okł.)

Kenkarta na nazwisko Kędzierski z odciskiem linii papilarnych Aleksandra Kamińskiego, b.d., MHW

Poświadczenie karty pracy Aleksandra Kędzierskiego jako inkasenta, 2 listopada 1942, MHW

Jeden z nielicznych zachowanych egzemplarzy *Wielkiej gry* Aleksandra Kamińskiego, wydanej pod pseud. Juliusz Górecki z datą 1932 (prawdziwy rok wydania 1942), z odręcznymi notatkami

autora; Kamiński podaje tu przykłady zachowania się w różnych sytuacjach w czasie konspiracji; wydanie pierwsze w nakładzie 2000 egzemplarzy zostało skonfiskowane i zniszczone z rozkazu KGAK, która uznała, że owe wademekum konspiracji zbyt ujawnia metody tajnej pracy, 1942, MHW

Powojenne wznowienia 1. i 3. części trylogii zuchowej Aleksandra Kamińskiego z ilustracjami Władysława Czarneckiego: *Antek Cwaniak i Książka drużynowych zuchów*, b.d., MHW (fot. 6, 7 na okł.)

Aleksander Kamiński (pierwszy od lewej) wśród uczestników Centralnej Akcji Szkoleniowej ZHP w Turawie; w latach 1945–1947 Kamiński był wiceprzewodniczącym ZHP; w 1948 roku musiał zrezygnować z bezpośredniej działalności, wkrótce potem harcerstwo zlikwidowano, gdyż nie pasowało do obowiązującego stalinowskiego modelu społeczeństwa, lato 1946, MHW

Powołanie Aleksandra Kamińskiego w skład Tymczasowej Naczelnej Rady Harcerskiej podpisane przez przewodniczącego ZHP Janusza Wierusza-Kowalskiego oraz p.o. sekretarza generalnego Jana Wesołowskiego, Warszawa, 18 lutego 1946, MHW

Aleksander Kamiński (drugi od prawej) na Kursie Drużynowych Chorągwi Gdańskiej ZHP w Gołuniu; po reaktywowaniu harcerstwa w 1956 roku Aleksander Kamiński został do kwietnia 1958 roku przewodniczącym ZHP; na początku lat 70. przeniósł się do Warszawy; w ostatnich latach życia interesował się problematyką czasu wolnego, placówkami pozaszkolnymi, wychowaniem dorosłych oraz tzw. wychowaniem do starości („gerontologia społeczna”); aktywnie działał w Towarzystwie Wolnej Wszechnicy Polskiej; zmarł 15 marca 1978 roku; pochowany został w kwaterze Szarych Szeregów cmentarza Wojskowego na Powązkach; dziś wiele jednostek harcerskich i szkół w Polsce nosi jego imię; od lat skupiają się one w Ogólnopolskim Ruchu Programowo-Metodycznym ZHP pod nazwą RUCH KAMYKOWY, 1957, MHW (fot. poniżej)

Aleksander Kamiński.

■ „Urodzony” wychowawca

Związałem się z harcerstwem jako piętnastoletni chłopiec, byłem zafascynowany harcerskim stylem życia i harcerskim wzorcem ideowym. Przechodząc kolejne szczeble harcerskiej kariery młodzieżowej i instruktorskiej przeżywałem, doświadczałem, wypróbowywałem to, co można by nazwać istotą harcerstwa: skuteczną motywację pracy nad sobą, kształtowania w sobie przyjętego wzorca osobowości. Stopniowo opanowywałem także umiejętność przewodzenia w poczynaniach zespołowych, co w miarę sukcesów przodowniczych i przywódczych otworzyło mi któregoś dnia oczy na olśniewający fakt: jestem „urodzonym” wychowawcą, moją siłą są uzdolnienia wychowawcze, moim zadaniem życiowym jest dopomaganie dzieciom, młodzieży, dorosłym w samorozwoju korzystnym zarówno dla jednostki, jak i dla społeczeństwa.

Aleksander Kamiński, „Nowa Szkoła”, 1974, Materiały Aleksandra Kamińskiego, APAN, III-423, j. 17.

Po wojnie Aleksander Kamiński poświęcił się studiom pedagogicznym; w latach 1945–1950 pracował jako asystent w katedrach Pedagogiki Społecznej i Pedagogiki Ogólnej UŁ; w 1947 roku zdobył stopień doktora filozofii w zakresie pedagogiki społecznej na podstawie rozprawy *Metoda harcerska w wychowaniu i nauczaniu szkolnym*, napisanej pod kierunkiem profesora Sergiusza Hessena; 1 maja 1950 roku został zwolniony z pracy na UŁ; do 1957 roku zajmował się studiami historycznymi oraz kontynuował rozpoczęte w latach 40. badania nad związkami młodzieży pierwszej połowy XIX wieku; w wyniku tych prac przygotował rozprawę *Prehistoria polskich związków młodzieży*, która stała się podstawą habilitacji; w 1958 roku powrócił jako adiunkt do pracy naukowej na UŁ; w listopadzie 1959 roku zdał kolokwium habilitacyjne na Wydziale Pedagogicznym UW, a w lipcu 1960 roku otrzymał stopień docenta; od 1962 roku do emerytury (1972) kierował Katedrą Pedagogiki Społecznej UŁ, lata 70., Materiały Aleksandra Kamińskiego, APAN, III-423, j. 17

Pierwsza karta maszynopisu pracy Aleksandra Kamińskiego *Pedagogika społeczna Heleny Radlińskiej* z jego rękopiśmiennymi dopiskami; Aleksander Kamiński

był pierwszym autorem, który dokonał syntezy osiągnięć naukowych Heleny Radlińskiej, twórczyni pedagogiki społecznej w Polsce: *Wydawało mi się, że doskonale rozumiem pedagogikę społeczną — okazało się jednak, że dopiero praca Pana zwróciła mi uwagę na mnóstwo zagadnień, które nie wystąpiły nigdy ani też nie skojarzyły się* — napisała w swojej opinii na temat wymienionej pracy profesor Irena Lepalczyk, b.d., Materiały Aleksandra Kamińskiego, APAN, III-423, j. 8

Aleksander Kamiński i Helena Radlińska, około 1947, NWH/AK (fot. na s. 22)

Strona tytułowa „Biuletynu Informacyjnego”, 1943, nr 15/170; Aleksander Kamiński był inicjatorem, organizatorem i redaktorem naczelnym tego najpoczytniejszego pisma konspiracyjnej Warszawy; „Biuletyn Informacyjny” ukazywał się od 5 listopada 1939 roku jako tygodnik, a w czasie powstania warszawskiego jako dziennik; miał charakter wychowawczy, był przepojony stylem myślenia i widzenia świata „Kamyka”, który zamieścił w nim 71 artykułów, krótkich notek prasowych, raportów i sprawozdań, 1943, Materiały Stanisława Srokowskiego, APAN, III-22, j. 150

Materiały warsztatowe Aleksandra Kamińskiego; wśród nich znajdują się dokumenty dotyczące samorządów młodzieżowych, m.in. działających w bursach i szkolnych kołach naukowych; w 1928 roku, mając do wyboru asystenturę zaproponowaną mu przez profesora Włodzimierza Antoniewicza w Wilnie lub stanowisko nauczyciela gimnazjalnego w Warszawie, zrezygnował z obydwu propozycji, przyjmując typowo wychowawcze obowiązki kierownika bursy dla młodzieży szkół zawodowych; Kamiński był autorem rozprawy *Samorząd młodzieży jako metoda wychowawcza* (1965), 1947 i b.d., Materiały Aleksandra Kamińskiego, APAN, III-423, j. 18

Aleksander Kamiński prowadzi wykład z historii samorządu młodzieży w Zakładzie Pedagogiki Społecznej UŁ, około 1947, MHW

Legitymacja służbowa Aleksandra Kamińskiego, 1969, MHW

23

Aleksander Kamiński.

■ Historia i wychowanie

Gdyby nie Pana książki — znajomość tego środowiska nie wyszłaby w ogóle poza szczerpłe ramy przerzedzonego grona znajomych. Dzięki sugestywnej formie Pańskiego opowiadania chłopcy naprawdę żyją na kartach Pana książek i wobec tego mogą stać się atrakcyjnym wzorem wychowawczym dla dzisiejszego pokolenia młodzieży. [...] Jako historyk mam jednak żal do Pana Profesora: czemu tak skrzętnie i dokładnie ukrył Pan swoją własną rolę w tym środowisku?

Fragment listu Krystyny Górskiej-Gołaskiej do Aleksandra Kamińskiego, 27 marca 1972.

List Władysława Bartoszewskiego do Aleksandra Kamińskiego w sprawie pracy o powojennych losach byłych żołnierzy batalionu „Zośka” (1971), 25 stycznia 1968, Materiały Aleksandra Kamińskiego, APAN, III-423, j. 43

Aleksander Kamiński, b.d., MHW

Anonimowa ankieta skierowana do byłych żołnierzy batalionu „Zośka”, opracowana przez Aleksandra Kamińskiego w celu zebrania informacji o powojennej młodzieży; na 102 wysłane i niezwrócone przez urząd pocztowy kwestionariusze ankiety wpłynęło 58 wypełnionych odpowiedzi, 31 stycznia 1959, Materiały Aleksandra Kamińskiego, APAN, III-423, j. 36

Pierwsza strona maszynopisu pracy Aleksandra Kamińskiego *Zośka i Parasol* z rękopiśmiennymi dopiskami autora; pomysł napisania tej książki zrodził się już w 1946 roku, kiedy Aleksander Kamiński zaczął zbierać dokumenty i relacje; dalszej pracy zaniechał po aresztowaniu, a później zamordowaniu przez UB Jana Rodowicza, który zgromadził unikatowe źródła dotyczące powstania warszawskiego; archiwum Jana Rodowicza zaginęło na kilka lat, by powrócić do Kamińskiego cudem w 1956 roku; książka ukazała się nakładem wydawnictwa „Iskry” w 1957 roku, około 1956, Materiały Aleksandra Kamińskiego, APAN, III-423, j. 2

Pierwsza strona roboczego egzemplarza artykułu Aleksandra Kamińskiego dotyczącego Jaćwieży; problematyka historyczno-archeologiczna, głównie kultura i dzieje Jadźwingów, była drugim po pedagogice społecznej polem naukowych zainteresowań Aleksandra Kamińskiego, 1956, Materiały Aleksandra Kamińskiego, APAN, III-423, j. 12

Strona maszynopisu pracy Aleksandra Kamińskiego o Andrzeju Małkowskim z rękopiśmiennymi dopiskami i poprawkami autora; pierwsze wydanie ukazało się w 1934 roku nakładem wydawnictwa harcerskiego „Na Tropie” w Katowicach; „Kamyk” napisał ją po długich rozmowach z Olgą Małkowską, przeprowadzonych jesienią 1933 roku w jej Pustelni w Pieninach pod Sromowcami; spędził tam kilka dni, notując jej wypowiedzi, robiąc wyciągi z listów, notatek i dzienników Andrzeja Małkowskiego oraz przeglądając piśmiennictwo harcerskie z pierwszego dziesięciolecia polskiego skautingu, około 1969, Materiały Aleksandra Kamińskiego, APAN, III-423, j. 4

24

Aleksander Kamiński (trzeci od lewej) podczas uroczystości nadania Hufcowi Mokotów imienia Szarych Szeregów; obok niego siedzi współpracownica z czasów konspiracji Maria Straszewska, stadion Warszawianki, 27 września 1967, NWH/AK (fot. poniżej)

